

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Творча криза П. Гулака-Артемівського: біографічний та культурно-історичний аспекти

Борзенко О. І. Творча криза П. Гулака-Артемівського: біографічний та культурно-історичний аспекти. У статті досліджуються основні передумови творчої кризи П. Гулака-Артемівського, що спричинили тривале поетичне мовчання. Особливу увагу звернено на суспільно-політичні та особистісні чинники, які змусили письменника утримуватись від публічних літературних виступів. Також розглядаються особливості життєвої філософії П. Гулака-Артемівського, в основу якої було культивування приватного життя людини.

Ключові слова: поезія, творча криза, переклад, літературний побут.

Борзенко А. И. Творческий кризис П. Гулака-Артемовского: биографический и культурно-исторический аспекти. В статье исследуются основные предпосылки творческого кризиса П. Гулака-Артемовского, которые послужили причиной длительного поэтического молчания. Особенное внимание обращается на общественно-политические и личностные факторы, которые вынудили писателя отказаться от публичных литературных выступлений. Также рассматриваются особенности жизненной философии П. Гулака-Артемовского, в основе которой было культивирование частной жизни.

Ключевые слова: поэзия, творческий кризис, перевод, литературный быт.

Borzenko O. I. Creative crisis P. Hulak-Artemovskiy: biographical, cultural and historical aspects. The basic premise of creative crisis P. Hulak-Artemovskiy studied in this article. They have led to a long poetic silence writer. Particular attention is paid to the social, political and personal factors that forced the writer to stop publication of his works. Life philosophy P. Hulak-Artemovskiy also considered in this article. Cultivation of privacy rights is at the heart of this philosophy.

Keywords: poetry, creative crisis, translation, literary life.

Постать П. Гулака-Артемівського хоч і не належить до найпомітніших, однак усе ж таки, передусім з огляду на проблему становлення нового письменства, заслуговує на особливу увагу. Важливо врахувати, що практично впродовж усього XIX ст. він розглядався як один із першорядних українських авторів. У критичних та історико-літературних оглядах П. Гулакові-Артемівському відводиться поважне місце. Найбільші змістовні студії з'явилися у 20-х рр. минулого століття. Особливо слід виділити розвідки І. Айзенштока [1; 2] та М. Зерова [10]. Характерно, що питання літературної ролі П. Гулака-Артемівського у 20-х рр. не було остаточно розв'язане й пізніше до нього неодноразово зверталися як сам І. Айзеншток [3; 4; 5], так і інші вчені, зокрема І. Пільгук [13], Б. Деркач [8], П. Федченко [14]. Визнаючи неабиякі заслуги П. Гулака-Артемівського, дослідники вказували на непослідовність його літературної позиції та закидали легковажне ставлення до творчої праці: мовляв, пожертвував поетичним хистом задля кар'єрних амбіцій.

Учені досі остаточно не з'ясували, чому саме на початку 30-х років письменник припинив активну літературну діяльність. Метою

пропонованої розвідки є розкриття основних чинників, які зумовили цю творчу кризу. Щоб наблизитись до вирішення означеної проблеми, доречно скористатися можливостями біографічного методу та залучити до аналізу матеріал, який дозволить виявити і врахувати низку присутніх моментів.

Поетичним мистецтвом П. Гулак-Артемівський зацікавився, коли навчався в Київській академії. Добра гуманітарна освіта та водночас бурсацька здатність до мімікрії і вміння пристосуватись до будь-яких обставин, засвоєні під час навчання правила класицистичної поетики та пародійна шкільна субкультура – усе це залишалось з ним упродовж наступних років.

Залишивши академію, П. Гулак-Артемівський учителював на Волині, де перебував головним чином у польському середовищі. Він одержав добру нагоду ближче познайомитися з носіями польської культури і не тільки вдосконалити своє знання польської мови та літератури, а й почасти перейнятися політичними інтересами польського громадянства. Водночас П. Гулак-Артемівський засвоїв панівні в польському середовищі стереотипи й умовності, які й склали бажану для нього модель суспільного успіху та престижу, згідно з якою він великою мірою визначав надалі

свою соціальну поведінку та вибудовував власний публічний образ. Волинський побут навчив П. Гулака-Артемовського багатьох важливих практичних речей: відтоді він усвідомив як необхідність потребу постійних змін, що межували з мімікрією, – це відкривало для нього, людини невисокого походження, шлях до певного стабільного соціального становища. Дуже цінуючи високі соціальні ролі та пов'язану з ними атрибутику, він разом із тим не менше цінував і використовував роль хитруватого бурсака: недарма сучасники письменника відзначали в ньому дивне поєднання дуже різних рис. “Людиною він був вельми спритною: як принижений польський шляхтич міг догодити сильному, як бурсак міг і попрацювати, і пролізти куди треба й промовчати де треба, лише б досягти своєї мети” [12:127], – пригадував Ф. Неслуховський.

Переїзд у 1817 р. до Харкова відкрив перед ним нові можливості. Вступ до вищої школи для П. Гулака-Артемовського, вихідця з родини священика, був пов'язаний з одним важливим моментом: становище випускника університету відкривало значно ширші, фактично якісно інші кар'єрні перспективи, оскільки закріплювало за ним хоч і не спадковий, але все-таки дворянський статус.

П. Гулакові-Артемовському з його питомою артистичною жилкою напрощуд легко давалася творча праця, і він з готовністю долучився до загального аматорського й напіваматорського захоплення літературою й журналістикою, захоплення, інспірованого головним чином університетськими впливами, що зробили літературу на якийсь час невід'ємним складником академічного життя. Прагнучи до університетської кар'єри, П. Гулак-Артемовський засвоює і цей складник, у багатьох випадках уміло використовуючи літературну діяльність для досягнення бажаної мети. Визнання гуманітарної цінності звичайної, пересічної особистості, а значить її культурних, мовних, етнічних прикмет на протигагу уніфікаційним імперським тенденціям, – така ідеологія стояла за цілою низкою його літературних виступів на сторінках періодичних видань. На початку свого харківського побуту, залучившись до розвиненого місцевого літературно-журнального руху, він, як “малоросійський літератор” і щирий український патріот, переживає злет своєї творчої діяльності, завоювавши тогочасними поезіями славу одного із “зачинателів” нового письменства.

Із переїздом до Харкова розпочався також досить плідний період у службовій кар'єрі П. Гулака-Артемовського. У 1818 р., ще вільним слухачем, він був зарахований на посаду лектора польської мови. Закінчивши університет та одержавши згодом ступінь магістра, він тривалий час працював на кафедрі російської історії. Кар'єрне зростання П. Гулака-Артемовського було

на диво стрімким: у 1829, 1833, 1837 рр. він обирався на посаду декана, а з кінця 1841 р. й до виходу у відставку в 1849 р. обіймав посаду ректора університету.

Із кінця 20-х, а точніше від початку 30-х рр. XIX ст. у творчій діяльності П. Гулака-Артемовського визначається відчутний злам, а сама творчість, очевидно, вже не призначається автором для публікації – вона все більше ніби занурюється в побут, виступаючи спочатку фактом побутового, а вже потім літературного життя. У цій творчості, як і в побутовій поведінці ба й навіть у деяких публічних проявах авторської особистості, на передній план висувається своєрідна філософська позиція, що дає підстави кваліфікувати подібну продукцію як таку, що яскраво виявляє одну з поширених версій соціального позиціонування українського інтелігента тих часів. Найбільш яскраво життєва філософія поета виражена в низці творів, до яких у першу чергу слід зарахувати переспіви з Горація. Це опубліковані у “Вестнике Европы” (№22, 1827) поезії “До Пархома I”, “До Пархома II” та написані на початку 1832 р., однак не опубліковані за життя автора, “XIV ода Горація, книга II”, “IX ода Горація, книга II”, “XXXIV ода Горація, книга I”.

Працюючи над цими переробками, П. Гулак-Артемовський не лише мав намір наблизити латинський оригінал до конкретних обставин та побутових реалій української щоденності, але й фактично наголошував на духовній спорідненості цієї щоденності з гораціанською філософією приватного життя людини. Не випадково одну зі своїх переробок він супроводив такою приміткою: “Кто с чувством беспристрастия вникнет в дух некоторых од Горация, равно как и в настоящую, тот сознается, что его философия немногим чем различествует с философией наших малороссийских Пархомов...” [7:227].

Пояснюючи, “чого ж пропав у Артемовського громадянин та разом і поет” [9:325], С. Єфремов як основний аргумент якраз і взяв до уваги цю життєву філософію, висловлену автором у переробках із Горація: “Насамперед, натура це була надзвичайно скептична, що на всіх і на все, і на самого себе, дивилась крізь окуляри якоїсь епікурейської філософії: “а все бридня”, поки живеш – на всі заставки живи, бо все одно “кирпата свашка”-смерть прийде та й позбавить світового добра, – то треба ж ним натішитись і захити досхочу. “І дрантя, і реброн – все хробаки з'їдять”, один усьому кінець – смерть, забуття. Це найлюбіша Артемовському думка, найчастіше він її проказує і все до неї вертається. “Як не мудрий, а вмерти треба”, – каже ця філософія, та не минай же okazji хоч пожити добре” [9:325-326].

Гораціанська філософія у творах П. Гулака-Артемовського переживається як особливий культурний феномен, певна по-ігровому осмислена “книжна” версія життєвого стилю, врешті-решт

одна з прийнятних масок, що передусім емоційно та психологічно імпонує авторові. Зосередження на приватній проекції життя, локалізація в межах приватного простору дозволяє поставити у центр світу образ людини не “героїчної”, не “громадської”, не її, цієї людини, офіційно-парадний статус. Таким чином, можна говорити про своєрідний ігровий зсув, театральне розігрування певної соціальної партії, з якою пов’язується важливий передусім психологічно-компенсаційний момент.

У переспівах із Горація П. Гулак-Артемівський прагне передати смак щоденних побутових принад такого емоційно близького йому українського світу. Гораціанська філософія виступає тут також засобом одивнення щоденності, підкреслення її особливого, привілейованого становища в системі життєвих пріоритетів. На передній план висувається якраз увага до “малого” й “наближеного”. Оповідач у переспівах ніби навмисне виділяє спеціальний простір, що погоджується зі сферою дозвілля. У цьому просторі підкреслюється його стилізований, декоративно-старосвітський характер. Стилізація виступає як важливий психологічний момент: внутрішнє знаходить відображення у зовнішньому, театральній-ігровому. У переспівах П. Гулака-Артемівського людину поставлено в обрамлення узагальнено-стереотипної, майже алегоричної атрибутики, що використовується як засіб філософського дистанціювання від “серйозності” життєвих проблем, порушених у творах римського письменника. В ролі універсальних регулятивних чинників тут фігурують доля і смерть, але й вони включені в контекст театральності: смерть – “кирпата свашка”, на яку до часу можна махнути рукою й перебути скруту в шинку “за поставцем горілки”; доля неминуча й невблаганна, але й до неї можна призвичаїтись (“за долею, куди попхне, хились” [7:75]), прийнявши із вдячністю все, що вона дає. Бравата й самозаспокоєння доходять нерідко до юродства, а складне ніби навмисно провокативно спрощується: “Чи будеш жить? Чи вмреш? Пархоме, не журись!.. Журись об тім, чи є горілка?..” [7:75]. Десь далеко, у великому світі щось відбувається, панує інший життєвий ритм, а в старосвітській господі закони історичного часу послаблені, над усім панує приватний плин часу. Це “життя збоку”, на узбіччі історії, ніби поза історією. Це занурення у “природний” плин старосвітської щоденності. Мовляв, призначення українця – спостерігати зі сторони за тим, що відбувається у “великому світі”. З такої перспективи навіть належне до “великого” здрібнюється, трансформується і, сказати б, травестується, стає певною мірою “малим” і “наближеним”. Зробити світ зручним і домашнім – таким, де панує безтурботно-ідилічна атмосфера, де все є простим і знайомим, – до цього прагне автор. У переспівах П. Гулака-Артемівського досить

виразним постає узагальнений, ніби для освіченого товариського кола декорований, іронічно-спрощений образ свого українського простору, в якому життя виразно стилізується народною атрибутикою. То персонаж гуляє в шинку, де “нарізують... цимбали, кобзи і сопілки” [7:74], то він уже хропе п’яним “під тином”, а невдовзі “лізе додому рачки”, то влаштовує побутову родинну сварку із застосуванням макогона, то вже десь товчється навкулачки. Він знає, що всі земні добра (“стіжки й скирти”!) та ласощі (“паслін, цибулю”!) після його смерті прибере до рук (“загарбає”!) вже хтось інший, тож краще “вкорочать свій вік” у розвагах та “в шинку над бочкою горілки” [7:75]. Немає великих проблем, окрім хіба що побутових, у цьому маріонетковому, ляльковому, стилізованому вертепному світі, одне непокоїть, що ось, мовляв, на біду, таки “внесли маленьку чарку” [7:82]. Серйозне дійство винесено на інший ярус вертепної скриньки, а тут людське життя, мов інтермедія, нагадує вільну імпровізацію на гораціанські мотиви, локалізовану в ігровому полі українського старосвітського побуту.

Підкреслено простакуватий образ української дійсності, що його пропонують переспіви П. Гулака-Артемівського, не лише взаємодіє, але й водночас фактично протиставляється тому офіційно-парадному світові імперії, який представлений на верхньому ярусі “вертепної скриньки”, світові, де панують культ казарми та чину, де все гранично регламентовано й де людина ризикує втратити себе як приватна особистість. Гораціанські мотиви у зв’язку з цим, звичайно, дуже імпонують авторові, вони надають йому авторитетну підтримку у визначенні власного погляду, підказаного досвідом, – мовляв, не марнуй свого віку лише в гонитві за чином, грішми та іншими добрами, а поживи хоча б трохи “малим” і “наближеним”, відчуй справжній смак життя у його щоденних дрібницях.

Цікаво, що у своїй індивідуальній біографії П. Гулак-Артемівський демонстрував поєднання дуже різних стилів соціальної поведінки. Кар’єрист і водночас український поет, він загалом добре, чи не органічно погоджував у своїй особі пієтет до чинів і нагород, одержаних на російській службі, з яскраво вираженим “малоросійським гораціанством”, причому ці дві, умовно кажучи, стильові прикмети асоціювалися, з одного боку, із регламентом та нормою, а з другого, – з театральній-ігровим розвінчуванням тієї ж таки норми.

Узагалі початок 30-х рр. у житті П. Гулака-Артемівського був дуже складним і насиченим на події, значення яких для його літературного самовираження не можна применшувати. Ці події не завжди й не прямо стосувалися літературної сфери, однак вони все ж таки відіграли неабияку роль, змусивши письменника відчутно скоригувати свої творчі наміри.

Польське повстання та його жорстоке придушення в 1831 р. сприйнялися П. Гулаком-Артемівським досить неоднозначно, особливо з огляду на його давні симпатії до польської культури. Здобувши літературне визнання переробками з І. Красіцького та А. Міцкевича, письменник від початку 30-х років мусив виявляти особливу стриманість у своєму зацікавленні польською культурою. Варто врахувати, що свою університетську кар'єру П. Гулак-Артемівський розпочав викладанням польської мови та словесності, тож можна лише уявити, яке враження справило на нього закриття в 1831 р. класу польської мови, очевидно, зумовлене насамперед політичними причинами. Слід гадати, складну й суперечливу психологічну реакцію викликала в письменника антипольська істерія, що була інспірована урядовими колами та з піднесенням підтримана більшістю російського суспільства. У зв'язку з цим М. Василенко відзначав: "Войовничі інстинкти російського громадянства були надзвичайно збуджені подіями 1831 року: патріотичний ентузіазм, почасти штучно підігртий, вилився в кровожерне прагнення вимордувати Польщу та всіх поляків" [6:15]. Воно й не дивно, що відтоді П. Гулак-Артемівський уникає публічно виявляти свої симпатії до польської культури, а поетична творчість розглядається ним майже виключно як складова приватної сфери життя.

На початку 30-х рр. П. Гулаку-Артемівському довелося пережити прикрий інцидент, викликаний доносом, який обвинувачував письменника в причетності до таємної антидержавної змови. Донос походив від дрібного полтавського чиновника Черняєва, який серед змовників згадав кількох професорів Харківського університету. Доповідаючи міністру народної освіти, попечитель харківського навчального округу вказував, що Черняєв серед інших "...назвав достойного в усіх відношеннях професора Артемівського; і хоча тоді ж уночі він при всіх присутніх зізнався губернаторові, що все це ним вигадана брехня, однак незважаючи на це, губернатор, я та ректор особисто побували у згаданих професорів та, особисто переглянувши їх папери, не виявили нічого підозрілого..." [4:15]. Хоча свідчення Черняєва одразу ж поставили під сумнів, однак за його доносом було проведено спеціальне розслідування. Обшукали помешкання письменника та прилеглу до нього територію, причому, як пригадували сучасники, обшук був настільки ретельним, що "навіть знімалися дошки на тротуарі поблизу будинку" [15:501-502].

За подібних обставин П. Гулак-Артемівський мусив неухильно дотримуватись такої лінії поведінки, яка б не давала жодних підстав навіть запідозрити його в неблагонадійності. Кожен публічний, зокрема й літературний виступ міг викликати щодо особи харківського професора не лише колись так ним очікувані компліментарні

відгуки, але й небажані чутки й пересуди, які могли б зашкодити його на той час бездоганній службовій репутації. Згадані події початку 30-х рр. значно послабили літературний ентузіазм П. Гулака-Артемівського, натомість у його життєвих пріоритетах утвердилися питання кар'єрного характеру. Відтоді письменник уже майже не виявляє нових літературних ініціатив, утрачає колишній живий інтерес до польської культури; суттєво послаблюється експериментальний компонент його творчості.

Зосередивши основні зусилля на влаштуванні кар'єри, П. Гулак-Артемівський від початку 30-х років практично припинив співробітництво з друкованими виданнями. Очевидно, публічний статус літератора з огляду на кар'єрні амбіції вже вичерпав свій ресурс, та й, врешті, помітно змінилася загальна суспільна атмосфера. Відійшов у минуле відносно ліберальний період правління Олександра І, посилювалось адміністрування на всіх ділянках суспільного життя, особливо після невдалої спроби дворянського заколоту в 1825 р. та розгрому польського повстання 1831 р. За таких умов захоплення літературою у сфері інтересів кар'єриста П. Гулака-Артемівського мусило редукуватись і стати проявом переважно приватного життя. З часом віршування перетворилося на своєрідний літопис його щоденного побуту, у якому віддзеркалились усі більш-менш значущі моменти. У багатьох випадках вірш виступав складовою частиною дружнього листа, виконуючи передусім побутову функцію. Коло адресатів, або ж привілейованих читачів, виглядає як досить обмежене – це двоє-троє впливових петербурзьких чиновників, із якими в автора склалися добрі стосунки, це члени родини та харківські друзі і знайомі.

У враженнях багатьох, особливо молодших сучасників образ П. Гулака-Артемівського поєднав емоційне захоплення й розчарування: письменник кількома літературними виступами викликав великі сподівання, однак пізніше, мовляв, "розбив... свою бандуру" [11:510], не виправдав високого рівня очікувань. Від початку 30-х рр. у його творах наперед висувається побутова тематика, погоджена з гораціанським культивуванням приватного життя людини. Образ української дійсності звужується до меж старосвітської побутової щоденності, персонажі набувають певної маріонетковості, а ліричний герой вживається в роль наївного, дещо інфантильного дивака й ніби занурюється у затишний і комфортний простір позаісторичного буття, в якому культивується "мале" й "наближене", а дрібні побутові принади немовби вичерпують зміст людського життя, набуваючи особливої цінності у світлі уявлення про неминучу смерть і примхливу долю.

Така творчість П. Гулака-Артемівського не могла, звичайно, дорівнятися за художньою вартістю

до його ранніх поезій, однак вона й досі зберігає неабияке значення у зв'язку з перспективою подальших студій – як цінний матеріал для

всесбічного висвітлення художньо-психологічного профілю письменника.

Література

1. Айзеншток И. Я. Изучение новой украинской литературы (Заметки) / И. Я. Айзеншток // Путь просвещения. – 1922. – №6. – С. 135–162.
2. Айзеншток И. Я. П. Гулак-Артемовський : Матеріали до біографії та історично-літературної оцінки / И. Айзеншток. – Харків : ДВУ, 1927. – 94 с.
3. Айзеншток И. Я. До перебування Міцкевича на Україні (Адам Міцкевич і П. Гулак-Артемовський) / И. Айзеншток // Міжслов'янські літературні взаємини : Зб. ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 97–100.
4. Айзеншток И. Я. П. Гулак-Артемовський / И. Айзеншток // Літературна критика. – 1940. – №11–12. – С. 13–27.
5. Айзеншток И. Петро Гулак-Артемовський / И. Айзеншток // Гулак-Артемовський П. П. Твори. – К. : Дніпро, 1964. – С. 3–34.
6. Василенко Н. Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии / Н. Василенко // Киевская старина. – 1903. – №1. – С. 1–50.
7. Гулак-Артемовський П. П. Поезії / Петро Гулак-Артемовський. – К. : Дніпро, 1989. – 262 с.
8. Деркач Б. А. П. П. Гулак-Артемовський / Б. Деркач // Гулак-Артемовський П. П. Поезії. – К. : Дніпро, 1989. – С. 528.
9. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
10. Зеров М. К. Нове українське письменство // Зеров М. К. Українське письменство / Микола Зеров. – К. : Основи, 2002. – С. 6–105.
11. Куліш П. О. Переднє слово до громади (Погляд на українську словесність) // Куліш П. О. Твори : В 2 т. / Пантелеймон Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 504–512.
12. Неслуховский Ф. Из моих воспоминаний / Ф. Неслуховский // Исторический вестник. – 1890. – Т. 40. – С. 116–153.
13. Пільгук І. Поетичні твори Гулака-Артемовського / І. Пільгук // Гулак-Артемовський П. Байки, балади, лірика. – К. : Рад. письменник, 1958. – С. 338.
14. Федченко П. М. Петро Гулак-Артемовський. Євген Гребінка / П. Федченко // Гулак-Артемовський П. Поетичні твори; Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 5–29.
15. Шиманов А. Из воспоминаний о П. П. Гулаке-Артемовском (Письмо в редакцию) / А.Ш. // Киевская старина. – 1889. – №2. – С. 499–503.